

Etički aspekti rizika

Ognjen Čaldarović
Filozofski fakultet, Zagreb

Sažetak

U radu se izlažu temeljni etički problemi impostiranja tehnoloških rizika u socijalne sredine i razmatraju se osnovni mehanizmi strukturiranja javnosti u rizičnim situacijama. Ukazuje se na problem nemogućnosti postizanja podjednake distribucije rizika u nekoj sredini, na postojanje etičkih dilema u ekspertnim prosudbama te na probleme komunikacije rizičnih situacija. Raspravlja se o različitim značenjima pojma javnosti i pokazuje se kako se ovaj pojam u rizičnim situacijama dijeli na lokalnu i širu, aktivniju i pasivniju javnost. U konstruiranju konkretnih tipova javnosti ukazuje se na ulogu konjunktura i konteksta kao značajnih varijabli.

Ključne riječi: etičnost, javnost, prosudba rizika, rizični objekti, rizik

UVOD

Etički aspekti rizika obuhvaćaju vrlo širok raspon problema, no mi ćemo se ovdje zadržati samo na najvažnijima.

Na prvom mjestu, etička se dilema može pojaviti pri lociranju rizičnih objekata. Time se prostor određene zajednice dijeli prema kriteriju njegove iskoristivosti za neku posebnu namjenu, koja najčešće nema nikakve izravne – a vrlo često ni neizravne – veze sa svakodnevnim životom stanovnika toga kraja (npr. izgradnja odlagališta za otpad). Štoviše, utvrđena namjena nekog područja u velikoj mjeri sužava njegov »profil« na specifičan tip iskoristivosti, najčešće odbojan lokalnom stanovništvu, a i eventualnim posjetiocima. Uvođenje nekog tehnološkog objekta u mikro-okolicu redefinira njezine oznake, kvalitete i simboličko značenje. Područje koje smo, primjerice, prije definirali kao područje s mnogo prirodnih ljepota, nakon uvođenja nekog tehnološkog objekta možemo određivati, pa i simbolički doživljavati, kao »područje s tim i tim tehnološkim objektom«.

No, mogu li sva područja u nekoj zemlji imati »podjednake« kvalitete, osobine i uvjete? Neka su područja upravo prirodno podobnija za realizaciju nekih, npr. energetskih, projekata. Nadalje, mora li svaka tehnološka inicijativa donijeti samo štetu nekom kraju? Nisu li neke tehnološke inicijative zapravo povoljne za pojedine krajeve, neće li donijeti prosperitet, razvoj i boljitak?

Istraživanja u nas, a i mnoga u svijetu, pokazuju da je odbijanje neke inicijative – ukoliko ona nije sasvim jasno »obojena« izrazitim strahom od konkretnog rizika ili nepovjerenjem (npr. odlagališta opasnog otpada) – prije svega reaktivno, što znači da lokalna zajednica odbija neku inicijativu uglavnom zato što smatra da joj ona ne treba, da će unazaditi kraj te da su i drugi teritoriji jednako podobni za smještanje takvog pogona. Takvo odbijanje rjeđe se osniva na racionalnom prosuđivanju neke

od specifičnih karakteristika ponuđene inicijative, a više je izraz reakcije – »osjećaja nepravde« koja se nanosi jednom, a ne drugom kraju.

Takva »nepravda« približuje nas problemu podjednake raspodjele rizika, odnosno etičkim dimenzijama rizika – raspodjeli pravde ili, u najširem smislu, pravednosti. Nepotrebno je posebno naglašavati da u ovakvim problemima gotovo nikakvi oblici racionalne argumentacije neće mnogo pomoći da se neka konkretna lokalna sredina uvjeri u to da je baš njezin teritorij najpogodniji za izgradnju nekog objekta. »Potreba« (više ili manje inducirana) da se prihvati neki »rizični objekt« proistjecat će iz uvjerenja da su i drugi u istoj (sličnoj) situaciji te da konkretnoj lokalnoj sredini nitko ne misli nešto posebno »uvaliti«. Ovdje je sasvim jasno prisutna implicitna etička dilema: trebaju li rizici biti podjednako raspoređeni, a ne koncentrirani samo u pojedinim dijelovima neke zemlje? Ukoliko je raspoređenost pogona, tvornica, elektrana i sl. doživljena nejednolikom od lokalne sredine, uz nju se vezuju i dileme o nejednakostima, nepravdama i različitim tretmanima teritorija (i građana) neke zajednice. Prihvatanje nejednake raspoređenosti rizika od strane neke lokalne zajednice može se osigurati jedino ako se ta nejednolikost prihvati kao neizbježna i normalna, kao rješenje koje nije opterećeno dodatnim vrijednosnim karakteristikama, kakve su primjerice: (dodatna) nepravda, nejednakost tretmana (građana), implicitne podjele na jedne koji će imati koristi i na druge koji su gubitnici i sl. No, takva situacija može proistjecati, kao i u mnogim drugim dimenzijama rizičnih situacija, samo iz »uređenosti« društva, države i ukupnih karakteristika socijalnog sistema u kojem i građani imaju povjerenja u kolektivne autoritete, a autoriteti – u ovom slučaju pri »raspoređivanju« rizika – postupaju uz puno poštovanje građana i svih njihovih prava.

Etički aspekti procjenjivanja rizika sadržani su i u osobnoj valorizaciji važnosti pojedinih kvaliteta ljudskog života koje primjenjuje onaj koji procjenjuje (pojedinaac, grupa, vladin ured, »kolektivni autoritet« i sl.), a koje mogu biti dovedene u pitanje impostiranjem nekog rizika. Razumijevanje ove složene cjeline kriterija svakako utječe i na donošenje konkretnih odluka o rizičnim situacijama hipotetičnog eksperta ili tima zaduženog da donese prijedlog rasporeda rizičnih pogona. Etička dilema ove vrste postavlja se pred donositelje odluka, pred eksperte koji odlučuju o karakteristikama rizika, kao i pred sve one koji daju operativne prijedloge na temelju kojih se donose političke odluke koje će se odnositi na (sve) stanovnike neke zemlje.

LEGITIMIRANJE RIZIKA

Većina pojedinaca valorizira situacije polazeći od svojih osobnih vrijednosnih sustava, smatrajući ih ispravnima, prirodanima, normalnima, opravdanima, jedino mogućima, odnosno važećima i za sve druge. Malo tko je svjestan činjenice da postoje i drugi sustavi valorizacija, prosudbi, reakcija i razumijevanja. Iz takvih različitih razumijevanja normalnost jednog tipa prosudbe može izgledati sasvim kriva, nepravedna i nelogična, a normalnost neke druge prosudbe sasvim ispravna (na primjer, »normalnost« ekspertne prosudbe o realno maloj opasnosti nuklearnih elektrana i »nenormalnost« strahova javnosti – sa stajališta eksperta; nasuprot tome, »nenormalnost« ekspertnih prosudbi i »normalnost« prosudbi javnosti – s njezinog gledišta).

Različitost polazišta u prosudbi istih situacija najčešće nije rezultat unaprijed pripremljenih »zlomisli«, kako bi se to možda moglo pomisliti, nego je normalna

posljedica različitosti vrednovanja istih situacija s različitih polazišta. Uživljavanje u »pozicije drugih« (G. H. Mead) moglo bi donositeljima odluka pojasniti situacije i iz nekih drugih kutova promatranja i drugačijih oblika razumijevanja socijalne realnosti. Multiplikacija perspektiva, referentnih okvira i kutova promatranja može pripomoći stvaranju daleko složenije slike socijalne zbilje od one od koje se obično polazi u procjenjivanjima tehnoloških učinaka. Multipliciranje različitih perspektiva je neizbježno, a nerazumijevanje različitih perspektiva obostrano.

U širem smislu, među etičke aspekte rasprave o rizicima spada i sljedeće načelno pitanje: kako društvo evaluira pojedine rizike? Što uopće može označavati »društvenu evaluaciju« (neko rizika)? Prema našoj dosadašnjoj raspravi očigledno je da društvenu evaluaciju vrše neki kolektivni autoriteti sa snagom legitimiteta i legaliteta. »Društvena evaluacija« nužno je fragmentirana i »delegirana« prema pojedinim segmentima socijalnog sistema. Jednom prihvaćena, fragmentirana i delegirana evaluacija postaje legitimna i legalna. No, uvijek treba voditi računa o tome da ona nije i da ne može ni biti jedina evaluacija koja se može označiti kao »društvena«. Stoga sve više i sve češće postaje jasno da se ovakva društvena evaluacija mora procjenjivati i iz drugih kutova, s gledišta drugih »delegacija« i fragmenata društvene strukture. Mnogo će puta, međutim, osobna (ekspertna) evaluacija biti »kolektivizirana« i legitimirana kao stav kolektivnog autoriteta te će time predstavljati i društvenu evaluaciju. Društvena evaluacija koja automatski priziva ideju opće prihvaćenosti kolektivna je samo po svom nazivu, no po provedbi često može biti individualizirana i fragmentirana.

Iz procesa evaluacije dimenzija i posljedica rizika slijedi i odluka o tome koliko će se finansijskih sredstava utrošiti na redukciju različitih socijalnih rizika (Schrader-Frechette, 1985:56). Etička dimenzija ovih pitanja usmjeruje nas gotovo u cijelosti na distribuciju finansijskih sredstava za umanjivanje najznačajnijih socijalnih rizika.

EGALITARNA RASPODJELA RIZIKA?

Princip »jednakosti« jedna je od metoda kojom se donositelji odluka rukovode u svom prosuđivanju dimenzija i posljedica socijalnih rizika, a sadržana je u ideji da svi pripadnici neke zajednice (društva) moraju biti podjednako zaštićeni od socijalnih rizika, odnosno od rizika koje društvo impostira pojedincu ili od rizika s kojima se, bez svoje volje i posebnog sudjelovanja, susrećemo na socijalnoj razini. Svakom pojedincu valja pružiti podjednaku razinu zaštite i odvojiti jednaku količinu sredstava za njegovu zaštitu. Jednakost utroška finansijskih sredstava za zaštitu od socijalnih rizika za sve osnovna je pretpostavka ideje jednakosti građana u nekoj zajednici, kojom se reflektira »briga« društva za sve podjednako. Diferencijalna (količinski i vremenski) potrošnja finansijskih sredstava na različite pojedince, na različite teritorije ili vrste zaštite od socijalnih rizika mogla bi vrlo brzo pokrenuti pitanja o tome jesu li svi građani u nekoj zajednici jednaki (iako mogu biti podvrgnuti utjecaju rizika različitog intenziteta!), ne vrši li se segregacija stanovništva na one koji imaju privilegiranije oblike zaštite i one koji imaju standardne oblike zaštite i sl.

No, pažljivijim ispitivanjem ubrzo ćemo uvidjeti da podjednaki ne mogu biti niti iznosi finansijskih sredstava osiguravanja zaštite od rizika (neki oblici zaštite zahtijevaju više sredstava, neki manje), niti tipovi tretmana (neki oblici zaštite su kompliciraniji, neki su jednostavniji), niti načini tretmana eventualnih posljedica (neki su oblici

tretiranja posljedica izuzetno složeni, neki vrlo jednostavni), a niti temporalne dimenzije zaštite (neki oblici zaštite traže češće, redovitije intervencije, neki jednokratne i rjeđe). Nadalje, zaštita pojedinaca od socijetalnih rizika zahtijeva različite financijske svote, jer su pojedinci u različitom stupnju izloženi rizicima (blizina izvoru rizika, različitost osobnih karakteristika u procjenjivanju potrebne zaštite), a ni profesionalni položaj ili mjesto stanovanja ne mogu biti za sve (pod)jednaki. Stoga zahtjev za »jednakošću« u zaštiti od izloženosti socijetalnim rizicima zapravo znači zahtjev za specifično definiranim »nejednakostima« — diferencijalnom i temporaliziranom potrošnjom financijskih sredstava na različite pojedince (grupe) ili područja neke zajednice (zemlje) u ovisnosti o stupnju izloženosti riziku. »Genuino jednaka zaštita može zahtijevati zaštitu koja nije istovrsna za sve pojedince« (Schrader–Frechette, 1985:64). Jednakost u ovom slučaju zapravo znači nejednakost u tretmanu i utrošku financijskih sredstava za organizaciju zaštite, promatrano kroz kriterij postizanja (pod)jednake kvalitete okoliša (života).

Sličan pristup organizaciji zaštite od rizika sadržan je i u principu racionalnosti (Schrader–Frechette, 1985:59–60), primjenom kojega se prvo želi poboljšati najniži standard života za sve. Pritom se pretpostavlja »racionalno« ponašanje u donošenju odluka, koje prilagođuje individualne aspiracije, prohtjeve i traženja svrishodnosti egalitarnog zadovoljavanja minimalnog standarda prvo za sve, da bi se tek potom pristupilo poboljšavanju situacija definiranih »višim potrebama«. Međutim, pažljivijim razmatranjem brzo ćemo uvidjeti da nije moguće naći podjednako zadovoljavajuće i identične zajedničke imenitelje koji će biti istoznačno primjenjivi na analizu rizika, cijenu zaštite od rizika i koristi koja se očekuje od različitih programa zaštite. Ne samo da su navedeni pojmovi međusobno različiti nego se — kako smo prije upozorili — oslanjaju na različite vrijednosne dimenzije. Različite vrijednosne dimenzije uzimaju se kao oznake kvalitete života, kao okvir razmišljanja i prosuđivanja karakteristika rizika, vrednovanja utroška financijskih sredstava za zaštitu od pojedinih — različito vrednovanih — dimenzija rizika i njegovih posljedica, kao i vrednovanja potencijalnih koristi koje se očekuju od izloženosti riziku, ali i od zaštite od negativnih učinaka.

Karakterističan problem krije se i u procjenjivanju pojma »racionalnosti« pojedinačnih oblika ponašanja i postupaka u zaštiti od rizika. Analiza ponašanja će nam vrlo brzo pokazati da mnogi ljudi kao osnovni kriterij svojega ponašanja ne uzimaju uvijek princip sigurnosti, nego ga u mnogim slučajevima svojim aktualnim ponašanjem krše (npr. alkoholizam, pušenje, pretjerana ishrana, način vožnje automobila, različiti opasni hobiji (automobilizam, motociklizam, alpinizam), različite rizične profesije (kaskaderi, vatrogasci) i sl.). Najjednostavnije rečeno — u društvu postoji mnogo onih koji se ne rukovode sigurnošću kao životnim principom, nego izboru (privremeno ili trajnije) rizik kao oblik ponašanja. Moglo bi se čak reći da nema niti jednog pojedinca na svijetu koji nikada nije pokušao »riskirati«, no rizik kao princip ponašanja ipak izabire manji broj pojedinaca. To, međutim, ne znači da na socijetalnoj razini svi ne očekuju osiguravanje svih potrebnih i podjednakih sigurnosnih elemenata života, koji se zatim uzimaju kao »dati« i oko kojih se mogu uspostavljati posebne i specifične etičke dileme.

Osim etičkog pravila o egalitarnosti zaštite od rizika, ističe se i važan princip da sve mjere koje zajednica poduzima da bi poboljšala stanje socijetalne sigurnosti moraju biti izvedene tako da poboljšavaju položaj svih (Schrader–Frechette, 1985:90). Taj

princip jednostavno znači da mjere koje se poduzimaju moraju biti usmjerene na korist svih, neovisno o tome kako ih pojedinac definira ili ocjenjuje i kakav konkretan učinak na njegov osobni život one mogu imati.

INDIVIDUALIZACIJA I KOLEKTIVIZACIJA RIZIKA

Na individualnoj razini etička dilema trebala bi se postavljati u svakom onom slučaju kada netko (ili neki) donosi ili predlaže odluke koje se odnose na druge. Odredba nekog eksperta da se neka inicijativa usmjeri u jednom, a ne drugom pravcu pretvara ga u vrijednosnog prosuđivača dimenzija života drugih. Na taj se način takva osoba (ili skupina osoba) stavlja u složenu situaciju u kojoj zapravo donosi odluke o drugima. Takav tip etičke pozicije može se nadalje komplicirati i dilemom koja se postavlja u vezi sa samom odlukom, a ne s njezinom usmjerenošću ili potencijalnim posljedicama: je li sama odluka etički ispravna (na primjer, slučajevi genetičkog inženjeringa, vojnih istraživanja i sl.)? Osoba koja vrši prosudbe, smatra N. Resher (1983:160), ne djeluje u privatnom, nego u javnom prostoru. Obveza prema drugima pri procjenjivanju nekih situacija sastoji se u tome da se zaštite i sačuvaju interesi drugih, kao i interesi nas samih. »Drugi« nisu samo naši susjedi, prijatelji, kolege i sl. nego i »potpuni stranci« s kojima nemamo gotovo ništa zajedničko, niti pak znamo ljude u čije ime donosimo odluke. Jedini etički ispravan stav koji se u toj situaciji može predložiti jest da se uzmu u obzir i procjene situacije koje vrše oni u čije ime se odluke donose. Donositelji odluka moraju »oslušivati« javnost i njezino razumijevanje i definiranje problemskih situacija – u ovom slučaju organizacije zaštite od rizičnih situacija na socijalnoj razini.

Etička dilema u donošenju odluka o rizičnim situacijama, neovisno o tome tko donosi odluke, jest i u tome da rijetko tko ima moralno pravo nekome drugome – prosuđujući u procesu donošenja odluke s različitim i dalekosežnim posljedicama – umanjivati kvalitetu sigurnosti njegova obitavališta. Slična dilema sadržana je i u činjenici da određivanje neke lokacije kao povoljne za određenu rizičnu djelatnost time i stanovništvo toga kraja stavlja u rizičniju situaciju negoli je to bilo prije, a ta akcija istodobno znači i može biti protumačena kao akcija kojom se druga skupina ljudi stavlja u povoljniji položaj, budući da neće biti (zasad) izložena riziku. Ne treba se stoga čuditi ponašanju ljudi koji su se – ne svojom voljom – našli u situaciji (ili je tako samo oni definiraju) umanjene razine sigurnosti, pa zato različitim akcijama žele zapravo povratiti prijašnje stanje sigurnosti (neovisno o tome kakvo je ono zapravo bilo).

Ova kraća rasprava o etičkim aspektima tehnoloških rizika samo je manji dio moguće rasprave o ovom složenom problemu koji uključuje niz dimenzija, od kojih smo spomenuli samo one najvažnije. Ključni problem koji, prema našem mišljenju, stoji u središtu rasprave o etičkim dilemama jest problem kompetencije (etičke) donositelja odluka, kao i problem međusobnog povjerenja između javnosti i eksperata (države). Ukoliko povjerenje ne postoji ili je nisko, prihvaćanju nekih odluka neće mnogo pomoći niti racionalizacija procedure odlučivanja, niti tehnika uvjeravanja. Ne smijemo smetnuti s uma da je dobrovoljno povećavanje razine rizika u nekoj mikro-sredini moguće jedino ako su informacije o karakteristikama novih rizika istinite i prihvatljive, ako postoji povjerenje u informacije, u osobe koje ih izriču i institucije koje im daju legitimitet te ukoliko vlada uvjerenje da ne postoje neki posebni razlozi

da se baš u toj mikrozajednici vrši povećavanje razine rizika, odnosno smanjuje ukupna razina sigurnosti. U svim situacijama u kojima nije tako, bit će vrlo teško doći do zadovoljavajućeg rezultata egalitarne distribucije tehnoloških rizika.

Iz naše rasprave jasno proistječe da podjednaku raspodjelu rizika nije moguće postići zbog niza razloga. Jedan od razloga su situacijski uvjeti: nisu svi predjeli podjednako pogodni za smještanje svih vrsta pogona, pa i onih rizičnih. Nadalje, nisu svi uvjeti podjednako socijalno prihvatljivi: u slučaju potencijalne katastrofe ili nesreće većih razmjera posljedice će, naprimjer, biti znatno manje ako se pogon nalazio u manje naseljenom predjelu. Nejednaka distribucija impostiranih rizičnih situacija približuje naš zaključku da princip distributivne nejednakosti mora postojati zbog različitih razloga. Regulacijski mehanizam koji bi mogao ublažiti razlike u distribuciji rizika i sigurnosti jest razrada složenog sustava kompenzacija, pomoću kojeg će se »aposteriori« izvršiti načelna egalitarizacija situacije. Kompenzacija kao postupak »ujednačavanja« može vrijediti jedino u slučajevima u kojima je stvarno i prihvaćena – bez obzira na tip i vrstu ili prednosti koje donosi nekoj mikrozajednici.

RIZICI I JAVNOST

U raspravi o etičkim aspektima rizika stalno smo pretpostavljali postojanje »javnosti« kao jedne od strana u reagiranjima na rizike i njihove posljedice.

Kada govorimo o javnosti i rizicima, tada ponajprije valja izvršiti potrebna pojmovna razlikovanja. Odmah u početku možemo ustvrditi da u raspravama o rizicima postoje najmanje dvije vrste javnosti: javnost koja se izlaže riziku i javnost koja nije (trenutačno) izložena nekom riziku. Nadalje, postoji lokalna i šira javnost. Lokalna javnost je ona koja se nalazi u neposrednoj blizini ugrožene okolice ili unutar nje. Šira javnost je ona koja je dovoljno daleko od neke rizične situacije. Lokalnu je javnost mnogo lakše detektirati od šire javnosti, koja je difuznija i koju ponekad možemo odrediti i kao opću javnost. Dijelovi ove javnosti mogu se pretapati u različite, posebno definirane tipove posebnih javnosti: u »lokalnu« javnost u slučajevima kada se neka opasnost lokalizira na teritorij u kojem živi dio »opće javnosti«, koja se pojavom opasnosti i sama »lokalizira«. Dijelovi opće javnosti su i ekspertna i šira javnost, koja se također može – u okvirima posebnih konteksta – transformirati u specifične oblike javnosti.

I. Palmlund (1992:201–202) također razlikuje nekoliko tipova javnosti u raspravama o rizicima. U konfliktnim rizičnim situacijama, smatra ovaj autor, postoji jedna javnost koja je izložena opasnosti, kao i osobe koje govore i politički djeluju u njihovu korist. Drugu važniju skupinu predstavljaju grupe koje proizvode i koriste tehnologiju; mi smo ovu javnost nazvali ekspertnom javnošću. Treću skupinu predstavljaju građani u najširem smislu te riječi, odnosno oni koje smo nazvali »opća javnost«.

Ekspertna javnost, koja vrši procjenjivanje rizika i donosi odluke o njegovu razmještanju, nije sasvim »čist« tip javnosti, kao što to nisu ni drugi oblici javnosti. Ekspertna javnost ne uključuje samo tehničke eksperte koji uglavnom procjenjuju dimenzije i posljedice rizičnih situacija i predlažu adekvatne mjere vođeni spoznajama o mogućim posljedicama uvođenja nekih rizika. Ova se javnost sastoji i od predstavnika stvarnih donositelja odluka koje smo dosad nazivali predstavnicima »kolektivnih

autoriteta«, a koje predstavljaju država, ministarstva, odnosno kolektivni autoriteti koje karakterizira legalitet i legitimitet funkcioniranja.

Osim ovih razlikovanja, korisno je uvesti još jedno, koje razlučuje pasivnu i aktivnu javnost. Pasivna javnost najbližnja je »općoj javnosti«, a karakterizira je odsutnost interesa za rizične situacije, njihovo pojavljivanje i procjenu eventualnih posljedica. »Odsutnost interesa« javlja se kao reakcija na stvarno izostajanje opasnosti, kao i na fizičku i psihološku udaljenost od nekog mjesta na kojem se rizična ili hazardna situacija stvarno pojavila. Ako se, naprimjer, dogodi potres nekoliko stotina kilometara daleko od našeg stalnog mjesta prebivanja, naš interes za novonastalu situaciju svakako postoji, no on je najčešće načelne naravi, jer nas direktno ne ugrožava i ne traži od nas posebne oblike adaptiranja. Naš interes za novonastalu rizičnu situaciju bit će veći a razina suosjećanja i brige viša ako postoje neki posebni razlozi: rodbina ili prijatelji koji žive u tom kraju, nekretnine koje eventualno tamo posjedujemo, uspomene i sl. Naše zanimanje za hazardne i rizične situacije »tamo daleko« svrstava nas najčešće među predstavnike pasivne javnosti.

AKTIVIRANJE JAVNOSTI

Aktivna je javnost, nasuprot rečenom, »aktivirana« slijedom događaja u kojem se i sama nalazi – pojavom neke opasne situacije (požara, potresa, poplave ili neke industrijske nesreće). Ona je stoga najčešće i »lokalna javnost«, koja je izravno pogođena i koja mora reagirati, donositi brze odluke i prilagođavati se novonastalim situacijama. Aktivna javnost nekad postoji i izvan specifičnog konteksta odnosno situacije koja je stimulira. Najčešće se radi o predstavnicima aktivnih grupa koje se aktivno postavljaju prema svim rizičnim situacijama koje ugrožavaju ekološku ravnotežu, bez obzira na kontekst, mjesto postojanja rizične situacije, aktualno stanje i situacije potencijalnog rizika (normalni pogon ili akcidentalna situacija), kao i bez obzira na udaljenost potencijalnog akcidenta. Kao primjer ovakve javnosti, koja slijedi neke posebne ciljeve, možemo uzeti poznatu međunarodnu organizaciju »Greenpeace«.

Ova razlikovanja su korisna jer različiti tipovi javnosti uglavnom različito reagiraju na rizične situacije, budući da imaju – u svakom konkretnom slučaju – i različite uloge. Načelno, svi navedeni tipovi javnosti postoje neprekidno, fragmentirajući se i specijalizirajući, ovisno o pojedinim situacijama i kontekstima. Javnost je, dakle, dinamična i temporalizirana – ona može istodobno postojati u svojim različitim oblicima, a u okviru istoga konteksta. To jednostavno znači da u nekom »aktivnom kontekstu« možemo susresti sve tipove javnosti. No, različiti »fragmenti« javnosti dalje će se – protjecanjem vremena i promjenama do kojih će dolaziti – fragmentirati u odnosu na postojanje različitih interesa i karakteristike »pogođenosti« svakog pojedinca novonastalim situacijama. Javnost je promjenjiva – uključuje osobe čije se ponašanje, pod različitim uvjetima, može brzo promijeniti: od »statista« ili »promatrača« do aktivnih sudionika odnosno »glavnih glumaca«.

Aktivna će se javnost najčešće pojaviti nakon nekog akcidenta, a njezina će aktivnost s vremenom slabiti. Tijekom vremena i ovisno o razvoju situacije, pojavljivat će se fragmenti aktivne javnosti koji će biti vođeni različitim ciljevima i motivima, među kojima će različiti interesi najvjerojatnije biti primarni. »Lokalna javnost«, kao sre-

dišnja kategorija koja pobuđuje najviše pozornosti, može prestati postojati kao organizirani entitet u svakom onom slučaju u kojem se neki rizik ili prihvatiti ili odbaci. »Šira javnost« se može vrlo lako fragmentirati na pojedine stratum (lokalne javnosti), ovisno o stupnju izloženosti specifičnoj situaciji. »Ekspertna javnost« se može u kratkom roku transformirati u »lokalnu javnost« (barem djelomično) u slučaju da i neki njezini predstavnici budu izloženi djelovanju određenog rizika (npr. ako je odlučeno da se u blizini mjesta u kojem obitavaju »eksperti« izgradi skladište opasnog otpada). Isto vrijedi i za javnost »kolektivnih autoriteta«, koji iz uloge neutralnih procjenitelja mogu vrlo lako prijeći u ulogu zabrinute (lokalne) javnosti. Osim dinamičnosti, svi oblici javnosti su i personalizirani – osobnost pojedinačnih sudbina karakterizira i tip dinamičnosti ponašanja, tip grupiranja interesa i tip udruživanja koji se može pojaviti u svakoj posebnoj rizičnoj situaciji.

Javnost je, dakle, sadržajno i strukturalno fluidna kategorija. Njezina mijena ovisi o vanjskim i unutarnjim poticajima – o stupnjevima »podražaja«, o ulogama koje su joj dodijeljene kao i o nizu kontekstualnih elemenata. Lokalna javnost uvijek je kontekstualizirana nekom lokalnom situacijom, nekim rizikom, nekom promjenom svakodnevice. Kontekstualizacija, naravno, pogađa i ekspertnu javnost, ali i javnost kolektivnih autoriteta – odluke će uvijek biti modificirane kontekstima. Sam kontekst neće biti određen samo dimenzijama rizične pojave nego i mnogim širim aspektima o kojima javnost kolektivnih autoriteta mora voditi računa. Lokalna javnost kolektivnih autoriteta u slučaju nesreće u Černobilu vodila je računa i o drugim, »političkim« dimenzijama objavljivanja vijesti o nesreći, a ne samo o stvarnim dimenzijama nesreće.

LOKALNA I EKSPERTNA JAVNOST

Problem koji se najčešće javlja u raspravi o rizicima i javnosti odnosi se na dva tipa lokaliziranih javnosti – lokalnu javnost nekog konkretnog konteksta i ekspertnu javnost. Lokalnu javnost jednostavno treba uvjeriti da vjeruje u ekspertne prosudbe o nekoj rizičnoj situaciji. Racionalna argumentacija, podaci, dokazi, uvjeravanja i sl. u velikom broju slučajeva ne mogu predstavljati dovoljno uvjerljive razloge za prihvaćanje neke odluke i argumentacije. Ekspertna javnost smatra da je lokalna javnost iracionalna, sumnjičava i neuka. Lokalna javnost, nasuprot tome, reagira reaktivno, opirući se svim sredstvima nametanju nekih odluka. Problem koji stoji na putu jasnije komunikacije između dviju javnosti može se svesti na nekoliko osnovnih dimenzija. Nabrojat ćemo ih i raspraviti posebno.

1. Sadržaj prijedloga. Problem neuspješne komunikacije obično započinje u proceduralnoj fazi, a vrlo često se gotovo uopće ne odnosi na strukturalne aspekte sadržaja prijedloga (npr. kakav će objekt biti izgrađen; kakve su njegove karakteristike; kakvu aktualnu razinu rizika on može prouzročiti u svom redovitom radu, a što se može očekivati u slučaju neke neočekivane situacije i sl.). Rasprava o sadržaju prijedloga najčešće je gotovo besmislena, jer predstavnici dviju javnosti upotrebljavaju dva tipa jezika (stručni i »obični«), pri čemu se razumiju slabo ili nikako. Razumijevanje ukupnih posljedica neke situacije do koje će doći uvođenjem novog rizika u mikrookolicu u najvećem broju slučajeva ostaje izvan domišljaja u raspravama.

2. Procedura. Procedura prenošenja racionalne argumentacije od ekspertne k lokalnoj javnosti (uz veću ili manju asistenciju kolektivnih autoriteta) najvažniji je

element u raspravi o odnosu javnosti i rizika. Procedura bi morala aktivno uključiti lokalnu sredinu u proces donošenja odluka, koji ne smije biti formalan, nego i sadržajno djelotvoran – predstavnici lokalne sredine morali bi moći utjecati i na različite elemente samog prijedloga (veličina investicije, dimenzija objekta, očekivane posljedice i sl.). Mnogo je stranica već napisano o tome u kojem smislu i kako bi se trebale donositi odluke o rizičnim objektima u lokalnoj sredini, odnosno o »participaciji« lokalnih vlasti u donošenju odluka. No, ono što je ovdje vjerojatno posebno karakteristično jest osjetljivost situacije, nejasnoća posljedica koje se očekuju i neizbježno djelovanje fenomena NIMBY.

3. Očekivane koristi. Lokalna sredina mnogo će lakše prihvatiti nove rizike ako od njih očekuje neke izravnije ili neizravnije koristi. Sociološka istraživanja su pokazala da eventualne očekivane koristi u razmišljanjima lokalnog stanovništva ne moraju biti povezane s eventualnim štetama koje će se pojaviti kao posljedica funkcioniranja hazardnog pogona. U takvom bi modelu financijski utrošak za postizanje koristi morao slijediti iz »popravljanja« budućih šteta. Nasuprot ovom modelu, očekivane koristi mogu biti potpuno izvan očekivanja ekspertne javnosti i javnosti kolektivnih autoriteta. Lokalna sredina – ukoliko se na koncu složi s uvođenjem novog hazardnog pogona – može »preko njega« (»dobra prilika«) poželjeti riješiti mnoštvo nagonimanih problema koji se »talože« godinama (»lokalna historija«). Takvo »prelamanje« najčešće uključuje pokušaje rješavanja komunalnih problema (vodovod, komunikacija), dobitke poput otvaranja novih radnih mjesta i sl.

Sve rečeno odnosi se ponajviše na manje razvijene zajednice u kojima se – najčešće sa skepsom – procjenjuju prijedlozi uvođenja novih objekata koji se ocjenjuju hazardnim. U razvijenijim se zajednicama rizični objekti pokušavaju odbiti svim sredstvima, jer se od njih zapravo ništa ne očekuje – nikakva izravna ili neizravna korist. Ovakva situacija nas uvjerava u to kako su sva »slaganja« s impostiranim tehnološkim rizicima zapravo indirektnog i inducirano tipa – oni će biti prihvaćeni jedino pod uvjetom da procjena koristi bude povoljnija od procjene šteta, a ako situacija ne donosi nikakvo poboljšavanje, rizici se doživljavaju samo kao smetnja, nepotrebno ometanje postojećih ravnoteža. Stoga je u analizi svake konkretne situacije potrebno vrlo pažljivo uzeti u obzir stvarni odnos šteta i koristi i tipove očekivanja lokalne sredine s obzirom na postojeći standard života, »prethistoriju« i druge karakteristike konteksta.

4. Kompenzacije. Kao što smo ranije istaknuli, svi rizici koji se na jedan ili drugi način prihvaćaju, prihvaćaju se u prvom redu zbog očekivanih koristi – izravnih ili neizravnih, intendiranih ili neintendiranih. Koristi mogu biti u obliku različitih vrsta kompenzacija, počevši od onih financijske naravi (direktna, individualizirana ili socijetalna novčana naknada za učinjenu štetu ili smanjenu kvalitetu života) do davanja nekih posebnih povlastica. No, valja istaknuti da se kompenzacije uzimaju kao realno sredstvo jedino u slučaju u kojem se impostiranje rizika ne može izbjeći ili ako se ocijeni da se »preko« konkretnog rizika mogu riješiti socijetalni problemi u nekoj zajednici ili pak ostvariti osobna korist. Prihvaćanje kompenzacija kao regularnog postupka u reguliranju nekog rizika pokazuje – na indirektnan način – i da rizik umanjuje kvalitetu života u nekoj lokalnoj sredini te da su zahtjevi za njegovom kompenzacijom opravdani.

5. NIMBY. Fenomen NIMBY (*Not in my backyard* – Ne u mom dvorištu) već smo prije spominjali. U ovu klasifikaciju uvrštavamo ga zato što predstavlja jednu od osnovnih reakcija na uvođenje promjena hazardne naravi u lokalnim zajednicama. NIMBY je prije svega reaktivni oblik ponašanja, ne mora biti specificiran situacijom ili karakterom hazardnog objekta, on je najčešće jednostavno »generalizirano odbijanje«.

Ovo se odbijanje uglavnom javlja zbog toga što s jedne strane djeluje uvjerenje o nejednolikoj raspodjeli rizika u društvu, a s druge strane što se nova »preraspodjela« rizika (usmjeravanje novog rizika u konkretni okoliš) doživljava kao nepravedno pogoršavanje i inače nepovoljne situacije. U suvremenoj, tehnificiranoj civilizaciji rijetko se može naći tip okoliša koji je savršen – sve su sredine ekološki »načete« i svako uvođenje nekog novog rizika može dovesti do pogoršanja postojeće situacije. Ovakva reakcija osobito je tipična za nerazvijenija područja, u kojima je ukupna situacija substandardna, pa se nove inicijative u prvi mah (dok se ne otkrije mogućnost kompenzacijskih poboljšavanja) u načelu odbijaju jer se doživljavaju kao daljnji element pogoršavanja. U bogatijim sredinama NIMBY sindrom djeluje jedino zbog straha od pogoršavanja »uređenih« situacija, a kompenzacije se zanemaruju – osobito one na socijalnoj razini – jer one zapravo nisu niti potrebne, budući da je opći standard života i inače dovoljno visok. Uspješno pregovaranje u okviru NIMBY situacija iznimno je teško i ovisi o ukupnom povjerenju koje postoji u jednoj zajednici, o razvijenosti lokalne samouprave, a u najširem smislu o razvijenosti institucija i pravila života u civilnom društvu.

Osim ovih nekoliko najvažnijih karakteristika uvođenja rizika u mikrosredine, valja prihvatiti i ideju da se novi tehnološki rizik u lokalnoj sredini ne doživljava samo kao specifičan tehnološki objekt nego da njegovo razumijevanje biva zaokruženo u cjelinu senzacija koje ga definiraju ponajprije kroz njegove rizične karakteristike. Premda neki novi objekt u mikrosredini može imati nisku razinu rizičnosti, ta njegova dimenzija izbija u prvi plan, zasjenjujući sve druge (eventualne koristi). Rizične dimenzije operacionaliziraju se u svakodnevnom životu na dimenzije snižavanja i ugrožavanja (postignute) kvalitete života. Stoga, kako to s pravom ističu Couch i Kroll–Smith (1991:294–295), »...sociologija okoline sugerira da pravi problem ne leži u empirijskim osobinama hazarda za sebe ili u konceptu postojanja kolektivnih kriza, nego u tome kako supstancija bilo kojeg tipa (misli se na kemijsko zagađenje, O. Č.) mijenja odnose između zajednice i triju ili više tipova okoliša: izgrađenog, modificiranog i prirodnog«. Ovi autori vrše razliku između učinaka koje na lokalnu sredinu imaju prirodna i tehnološka katastrofa. U prvom slučaju, osnovni ekološki mehanizmi održanja života bit će poremećeni, no održat će se i obnoviti jer su u biti obnovljivi. U drugom slučaju – u kojem čak i ne mora doći do većeg razaranja izgrađene okolice i životnih sustava ili do ljudskih žrtava – otrovne supstancije mogu prodrijeti u ekološke sustave i tada postoji velika opasnost njihove dugoročne neobnovljivosti – voda se više ne može piti, zrak je zatrovan, tlo je zagađeno. »Ovdje je kritična varijabla otrovnost« (Couch i Kroll–Smith, 1991:296). Prirodne katastrofe mogu nanijeti velike štete okolišu, no on ipak još uvijek ostaje »prirodan«; tehnološke katastrofe ne moraju nanijeti vidljiva oštećenja, no mogu dovesti do trajnih i često nepopravljivih oštećenja prirodnih sustava. U tom smislu, tehnološke katastrofe trajno mogu onesposobiti manja ili veća područja za naseljavanje i bilo kakav tip iskoristivosti.

ZAKLJUČAK

Na koncu spomenimo i to da se rizici uvijek doživljavaju posve načelno, sve do onog trenutka kada se kontekstualiziraju i lokaliziraju. Svi rizici dobivaju na važnosti upravo onda kada postaju lokalni, kada se iz opće i nepoznate pretvaraju u opipljivu opasnost i kada zadobiju prepoznatljive obrise. Sve do onog trenutka do kojeg se ne tiču »mene«, pitanje je načelne naravi hoće li netko imati osobni stav o njima ili ne.

Uostalom, ako se i lokaliziraju, nisu se lokalizirali u »mojoj« okolini, nego – u nekom »drugom dvorištu«. Ako to dvorište i ne mora biti previše udaljeno od moga mjesta stanovanja, ono je simbolički ipak druga dimenzija, situacija koja mene izravno ne ugrožava i ne ometa.

Osim najvažnijih aspekata odnosa javnosti i rizika o kojima smo kratko raspravljali na prethodnim stranicama, još je jedna tema u središtu mnogih rasprava o odnosu javnosti i rizika, a sadržana je u osnovnoj dilemi o postojanju ili nepostojanju povjerenja u prosudbe eksperata s jedne i javnosti s druge strane. Ta se dilema može operacionalizirati u sljedećim dimenzijama: zašto javnost odbija prihvatiti prosudbe rizika od strane stručnjaka; zašto treba, i treba li uopće, uzimati u obzir javnost kada ona ionako mnogo toga ne razumije; javnost je iracionalna, neuka i neobaviještena, pa ju je nepotrebno respektirati. Schrader–Frechette (1991a:16–17) navodi najčešće oblike kvalificiranja javnosti u raspravama o rizicima: 1. javnost (laici) predstavljaju građane »na rubu«, oni su opterećeni ekološkom čistoćom, oni su protivnici industrije i vlade; 2. laici (javnost) su odvojeni od centara odlučivanja i zbog toga napadaju one koji iz »centra« odlučuju o rizicima; 3. laici neopravdano odbijaju rizike zato jer se boje stvari koje se najvjerojatnije neće ni dogoditi i takva javnost ne želi naučiti ništa iz svojih prijašnjih pogrešaka; 4. laici se iracionalno protive rizicima jer ne uviđaju da život svakim danom postaje sve sigurniji i sigurniji; 5. javnost ima nerealno visoka sigurnosna očekivanja i zbog toga ima neobjektivne zahtjeve prema hijerarhiji upravljačke moći. Schrader–Frechette odbija sve navedene izjave tvrdeći da se one zasnivaju na krivim pretpostavkama, jer polaze od općih, univerzalističkih, a ne od kontekstualnih, specifičnih i lokalnih uvjeta prosuđivanja. Na primjer, ideja o tome da život svakim danom postaje sve sigurniji mora se nadopuniti sljedećim potpitanjem: za koga sigurniji, na koji način sigurniji? Zahtjevi za sigurnošću, ocijenjeni kao nerealni, trebaju se nadopuniti sljedećim potpitanjem: zašto nerealni, u kojem smislu nerealistični, za čije standarde nerealistični? Pitanje povjerenja u ekspertne prosudbe, kako smo to ovdje u više navrata istaknuli, vezano je i uz opće povjerenje koje postoji u nekom konkretnom društvu. Ukoliko građani nemaju povjerenja u ukupni socijalni sistem, u državu ili njezine segmente, teško će imati povjerenja u neke delegirane elemente države, odnosno socijalnog sistema. Eksperti koji procjenjuju rizike ne predstavljaju u tom smislu nikakvu iznimku.

Tema o odnosu javnosti i rizika je neiscrpna jer su rizici sveprisutni, a javnost je također kontinuirano nazočna kategorija koja se u pojavnom smislu operacionalizira kontekstualno i različitim povodima. Ukoliko se javnost shvati kao specifičan »problem«, što je jedna od tendencija u analizama komunikacije rizika u lokalnim zajednicama, a što u svakom slučaju nije dobro, onda je situaciju moguće »popraviti« upotrebljavajući razrađene tehnike i metode participacije različitih segmenata javnosti u procesima donošenja odluka o hazardnim situacijama. No, mnogo je bolje javnost shvatiti kao relevantnog partnera i s »njim« surađivati u rješavanju zajedničkih problemskih situacija. Rizik nametnut nekoj mikrozajednici uvijek će biti doživljen takvim od strane neke »javnosti«. On će imati negativan i trajan učinak – »lokalna historija« koja će se uz njega razvijati još će godinama sprečavati potencijalne dijaloge o nekim drugim, sličnim inicijativama na istom, ali i na drugim mjestima. Svojevremeno izjašnjavanje svih općina u Hrvatskoj o tome da na svom teritoriju ne žele smještanje, pa čak niti istraživačke radove o potencijalnoj izgradnji odlagališta za opasni otpad predstavlja generalizirani NIMBY–sindrom u akciji. Ovdje je čak i javnost para–kolektivnih autoriteta (lokalna politička općinska struktura) posrnula i lokalizirala se u toj mjeri da se oduprla središnjim autoritetima.

LITERATURA:

- Couch, S. R. Kroll-Smith, S. J. /eds./ (1991). *Communities at Risk. Collective Responses to Technological Hazards*. New York: Peter Lang.
- Palmlund, I. (1992). *Social Drama and Risk Evaluation*. U: Krinsky, S. i Golding, D. /eds./, 197–215.
- Resher, N. (1983). *Risk. A Philosophical Introduction to the Theory of Risk Evaluation and Management*. Washington: University Press of America.
- Schrader-Frechette, K. S. (1985). *Risk Analysis and Scientific Method*. Dordrecht: D. Riedel.
- Schrader-Frechette, K. S. (1991). *Risk and Rationality*. Berkeley: University of California Press.

ETHIC ASPECTS OF RISK

Ognjen Čaldarović
Faculty of Philosophy, Zagreb

Summary

The paper discusses basic ethical problems of imposing technological risks to social milieux as well as the basic mechanisms of structuring public in the risk situations. The problems of impossibility to reach equal distributions of risks in a milieu are posed, and ethic dilemmas of the expert judgments are emphasised as well as the problems of the communication of risk situations. Different meanings of the concept of "public" are discussed and the emphasis is put on the division of the public in risk situations — to the local and larger, more active and more passive public. The importance of the conjunction and context as significant variables in forming concrete types of public is pointed at.

Key words: ethics, hazardous facilities, public, risk, risk assessment

ETHISCHE ASPEKTE DES RISIKO

Ognjen Čaldarović
Philosophische Fakultät, Zagreb

Zusammenfassung

In der Arbeit werden die grundlegenden ethischen Probleme der Impostierung der technologischen Risiken in sozialen Milieus dargelegt und die Grundmechanismen der Strukturierung der Öffentlichkeit in Risikosituationen betrachtet. Es wird auf das Problem der Unmöglichkeit der ungefähr gleichen Risikoverteilung in einem Milieu hingewiesen, auf das Vorhandensein von ethischen Dilemmas in den fachmännischen Beurteilungen und auf die Probleme der Kommunikation von Risikosituationen. Es werden die verschiedenen Bedeutungen des Begriffs "Öffentlichkeit" ausgelegt, und es wird gezeigt wie dieser Begriff in verschiedenen Risikosituationen in lokale und weitere, aktivere und passivere Öffentlichkeit geteilt wird. Bei der Herstellung von konkreten Öffentlichkeitsarten wird auf die Bedeutung der Konjunktur und des Kontextes als wichtiger Variablen hingewiesen.

Grundausrücke: Öffentlichkeit, Risiko, Risikobeurteilung, Sittlichkeit